

Nyílt hozzáférés a tudományos szakirodalomhoz – hazai fejlemények

Holl András

csillagász, informatikus

MTA Könyvtára, MTA Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézete

2009-ben az OTKA meghirdette a támogatásával született tudományos cikkekre vonatkozó szabályozását¹, miszerint, minden ilyen cikk esetében biztosítani kell a nyílt hozzáférést² (Bánhegyi, 2003). Az MTA Könyvtára az elhelyezés lehetőségének biztosítására felállított egy repozitóriumot³. Jelen cikkben megpróbáljuk bemutatni a fenti események előzményeit, hátterét, és kezdeti segítséget nyújtani az érintett kutatók számára.

A tudományos szakirodalomhoz való hozzáférés jelentős akadályát jelenti a szakfolyóiratok magas ára. A tudományos kutatás jelentős részét a világon közpénzekből (adóból) támogatják, és a szakfolyóirat-cikkek formájában megjelenő eredmények hasznából se a szerző, se munkáltatója, kutatásának támogatója nem részesül, a haszon a (többnyire) magánkézben lévő kiadóvállalatoknál marad. A folyóiratokat a kutatóhelyeknek, könyvtáraknak igen magas áron kell megvásárolniuk, ezen a területen nem tud hatékonyan szabályozni a piac. A tudományos szakcikkekre való ingyenes hozzáférést célul tűző mozgalom, a Budapest Open Access Initiative⁴ nyolc éve éppen nálunk bontott zászlót. A mozgalom következő jelentős lépése a Berlini Deklaráció⁵ közreadása volt.

Az OA többféleképpen is megvalósítható: vagy az eredeti megjelenés helyén, az eredeti folyóiratban ingyenesen elérhető a cikk (ezt hívják az *arany útnak*), vagy publikálás után el kell helyezni egy repozitóriumban (ez a *zöld út*). A repozitóriumot működtetheti a szerző intézete, egyeteme, lehet közös repozitóriuma egy tudományterületnek, vagy kötődhet kutatásfinanszírozó szervezethez.

Nem az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (a REAL) az első hazai repozitórium (üzemeltet ilyet a CEU, a Corvinus Egyetem és a Debreceni Egyetem), született már repozitóriumi elhelyezést megkívánó szabályozás is Magyarországon (a Debreceni Egyetemen). Az OA azonban valószínűleg gyorsabb ütemben nyer teret a jövőben: az OTKA szabályozása széles kutatói közösséget érint, és határozottan megköveteli az OA alkalmazását. Az OA elterjedését segíti a PhD-dolgozatok közzétételét szabályozó rendelet is⁶. A repozitóriumok hazai felállítását, működtetését hivatott elősegíteni a HUNOR egyesület⁷, a szélesebb közvélemény tájékoztatását az open-access.hu⁸ információs szolgáltatás.

1 http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=106&hir_reszlet=133

2 Open Access, [http://en.wikipedia.org/wiki/Open_access_\(publishing\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Open_access_(publishing)) a következőkben a nemzetközileg elfogadott OA rövidítést alkalmazzuk

3 REAL, <http://real.mtak.hu> - http://www.mta.hu/index.php?id=634&tt_news=11140

4 BOAI, <http://www.soros.org/openaccess>

5 Berlin Declaration, <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>

6 33/2007. (III.7.) Korm. rend. 11§

7 HUNOR: HUNgarian Open Access Repositories - <http://www.open-access.hu/index.php/HUNOR>

8 <http://www.open-access.hu>

Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk: milyen előnnyel jár az OA? Az OTKA által támogatott kutatások eredményeihez való ingyenes hozzáférés megkönnyíti a projektek elbírálását, segíti a tudományos élet áttekinthetőbbé tételét. A szakcikkek OA elhelyezése az adott mű láthatóságát, hatását is növeli: az ilyen cikkekre több hivatkozás keletkezik, és hamarabb⁹ (Eysenbach, 2006; Henneken et al., 2006). Elvállik majd, hogy az OA terjedése eredményeként megváltozik-e a tudományos szakfolyóiratok piaca, de logikusnak tűnik a várakozás, hogy előbb-utóbb a kiadók árcsökkentésre fognak kényszerülni.

Sok kutató számára a második kérdéskör fontosabb: érheti-e hátrány őket az OA alkalmazása miatt? Publikálhatnak-e továbbra is a megszokott folyóiratokban? Mennyi többletmunkát jelent az önarchiválás, mennyi többletköltséget az OA-publikálás? Először is érdemes megvizsgálni, mi a helyzet OA-tekintetben a világ más részein. Az OTKA a 255., a Debreceni Egyetem a 266. aláírója a Berlini Deklarációnak. Az OA publikálási szabályozások listáiban¹⁰ 127 (ROARMAP) illetve 53 (SHERPA JULIET) tétel szerepel. Nem vagyunk tehát egyedül, nem is mi vagyunk az elsők, akik ilyen szabályt alkottak. A legnagyobb jelentőségű valószínűleg az Egyesült Államok orvosbiológiai kutatástámogató szervezete, a National Institutes of Health OA-politikája. Nem mi vagyunk az egyetlen olyan kis ország sem, ahol ilyen szabályozást hoztak létre valamilyen szinten: egyetemi OA-politikákra találhatunk példát Lengyelországból vagy éppen Portugáliából. A ROARMAP több Európai Unió szintű szabályozást is felsorol.

Vajon hogyan viszonyulnak az OA-hez a kiadóvállalatok? Egyre több kiadó próbál a saját feltételei szerint megfelelni az OA-előírásoknak: a szerzők előre kifizethetik az „elmaradt hasznot”, ingyenes hozzáférést biztosíthatnak cikküknek. Az OA-felárak nem elhanyagolhatóak, ám sokszor a finanszírozó felé elszámolhatóak, valamilyen keretek között támogatás igényelhető. Nem minden folyóirat terheli a költségeket a szerzőkre. Nem elterjedtek a szerzők számára is ingyenes OA-szaklapok, de véleményünk szerint követendő példát mutatnak: a tudományos művek nagyobb részét adhatnák ki tudós társaságok, kutatóintézetek. Az önarchiválás nem kerül semmibe, de vajon a kiadók megengedik-e? Az egyes kiadók szerzői jogi szabályozásának OA aspektusában segít eligazodni a SHERPA ROMEO¹¹ adatbázis. Az egyes kiadók álláspontja, szabályozása – mint a ROMEO-ból kiderül – különböző, de általánosságban kijelenthető, hogy inkább engedik a kéziratot archiválni, mint a kiadó nyelvi és műszaki szerkesztésén átment változatot (javasolható kompromisszum egy olyan kézirat archiválása, amelybe a bírálók javasolta változtatásokat a szerző már átvezette). Gyakran kikötnek a kiadók egy embargó periódust: a megjelenéstől számított fél vagy egy évig nem szabad közzétenni az archivált változatot. Ez esetben az ajánlható a szerzőknek, hogy a kézirat elfogadása után azonnal töltsék fel azt a repozitóriumba, és állítsák be a megkívánt embargó időszakot. A REAL (mely az EPrints szabad szoftvert alkalmazza) lehetővé teszi ezt, sőt, még többet is nyújt: az ideiglenes korlátozás alá tartozó cikkek ugyan nem szabadon hozzáférhetőek az embargó periódus alatt, de címük, szerzőik, tartalmi kivonataik kereshetőek, és a megtalált embargós cikkekből egyetlen kattintással másolatot kérhet a regisztrált olvasó a szerzőtől – ezt a szerzői jog lehetővé teszi!

Mennyi terhet jelent az önarchiválás? Egy cikk archiválása nem kerül tíz percnél többre: a repozitóriumok általában könnyen használhatóak. Ha egy cikket a szerzője több helyre

---

⁹ <http://openaccess.eprints.org/index.php?/archives/191-The-Open-Access-Citation-Advantage-Quality-Advantage-Or-Quality-Bias.html>

¹⁰ ROARMAP, <http://www.eprints.org/openaccess/policysignup/>; SHERPA JULIET <http://www.sherpa.ac.uk/juliet/>

¹¹ SHERPA ROMEO - <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>

(saját intézményének repozitóriumba, tudományterületi repozitóriumba¹²) is elhelyez (saját elhatározásból, vagy előírják számára), adatait több listába is feltölti (éves beszámoló, kutatási jelentés a finanszírozó felé, életmű habilitációs eljáráshoz, információszolgáltatás tudományterületi bibliográfiai adatbázis¹³ számára), a ráfordítandó idő persze több lehet – itt az egyes repozitóriumokat, adatbázisokat, bibliográfiai szolgáltatásokat üzemeltető szervezeteknek kell gondoskodniuk arról, ne adjanak felesleges többletmunkát a szerzőknek. Az adatok áramlását szerencsére jól bevált (OAI-PMH¹⁴) valamint egyelőre csupán ígéretesnek mondható (SWORD¹⁵, Allinson et al., 2008; Holl et al., 2009) protokollok segítik.

A repozitóriumokban – például a REAL-ban – elhelyezett cikkeket meg lehet találni az adott repozitórium weblapjain elérhető keresési lehetőségek segítségével. Az OTKA támogatással született cikkek elérhetőek lesznek az Elektronikus Pályázati Rendszer nyilvános felületén keresztül¹⁶. A Google nagy valószínűséggel felderíti a szerző saját honlapjára feltett kéziratot is - de a repozitóriumok – a már említett OAI-PMH protokoll alkalmazása miatt – ennél többet kínálnak. A cikkek metaadatai (szerző, cím, megjelenés éve, tartalmi kivonat stb.) strukturáltan, szabványos protokollokon keresztül is rendelkezésre állnak. Remény van arra, hogy a repozitóriumokban elhelyezett cikkek megtalálhatóak legyenek szelektívebb szolgáltatások segítségével is (ilyen lehet a Google Scholar vagy az OAster¹⁷). Azok a metaadatok, amelyeket a repozitóriumok tartalmaznak, és az OAI-PMH-protokoll segítségével szürelhetővé tesznek, meglehetősen csekélyek (a Dublin Core metaadatkészlet használatos¹⁸). Ha több metaadatot használnának, megnehezítenék a feltöltő munkáját, nehezítenék az információcserét. A szűkös metaadat-tartalom viszont csökkenti a szelektív keresés esélyét. A szerzőknek ezért azt ajánljuk, ha tehetik, mindenképpen helyezték el tudományterületi repozitóriumba cikküket, valamint ha kell és lehetséges, intézményi repozitóriumba is. A REAL mindazokat kiszolgálja – valószínűleg sokan lesznek ilyenek –, akiknek tudományterületi vagy intézményi repozitórium nem áll rendelkezésükre. Egy cikket több helyre is el lehet helyezni – ez talán növeli valamelyest a láthatóságot. Viszont az ilyen cikkek több példányban is megjelenhetnek a keresési eredmények között. A duplumszűrés még megoldandó kérdés – a szerzők legfeljebb annyiban segíthetnek, hogy egyedi azonosítót (például DOI¹⁹) is megadnak a cikkükhöz.

A repozitóriumok a tekintetben is többet kínálnak a személyes honlapnál, hogy az ott elhelyezett cikkek hosszú távú archiválása jobban biztosított. Érdeemes megszívlelni a repozitóriumok útmutatását a használt állományformátumok tekintetében. A REAL a PDF/A²⁰ formátumot igényli – ezt akár szabad szoftverrel is létre lehet hozni a népszerű szövegszerkesztő programok állományáiból²¹.

---

12 Néhány tudományágban jól bevált központi repozitóriumok működnek (fizika-csillagászat-matematika-számítógéptudomány: arXiv <http://arxiv.org/>; orvosi biológia: PubMedCentral / <http://www.pubmedcentral.nih.gov> - UKPMC <http://ukpmc.ac.uk/>)

13 Átfogó, ingyenes bibliográfiai szolgáltatások állnak a kutatók rendelkezésére például a csillagászatban (NASA ADS - <http://www.adsabs.harvard.edu/>), közgazdaság-tudományban (RePEc - <http://repec.org/>), nagyenergiájú fizikában (SPIRES - <http://www.slac.stanford.edu/spires/>)

14 OAI-PMH - <http://www.openarchives.org/pmh/>

15 SWORD - <http://swordapp.org/> - Allinson et al., 2008

16 OTKA EPR - <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php>

17 OAster - <http://www.oaister.org/>

18 DublinCore - <http://dublincore.org/>

19 DOI - <http://www.doi.org/>

20 PDF/A - <http://en.wikipedia.org/wiki/PDF/A> - <http://www.pdfa.org/doku.php?id=pdfa:en>

21 Az Openoffice.org a 2.4-es verziótól támogatja a PDF/A -t - http://www.pdfa.org/doku.php?id=openoffice-2_4:en

A szerzők, ha nem ismernek cikkük elhelyezésére alkalmas repozitóriumot, tájékozódhatnak, kereshetnek az OpenDOAR-ban²² vagy a ROAR²³-ban. A hazai OA-folyóiratok listája megtalálható a www.open-access.hu-n. Az openaccess.hu URL pedig az Akadémiai Kiadó OA publikálási lehetőségeit, díjszabását ismertető oldalra visz²⁴.

A REAL jelenleg az utóbbi években lezárult OTKA projektek kutatási jelentéseit tartalmazza. Kíváncsú lenne, ha a szakcikkék is mihamarabb megjelenének benne! Az MTA Könyvtárának repozitóriuma a jövőben újabb, más jellegű gyűjteményekkel is bővíthet. Ilyenek lehetnek az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott dolgozatok. A jövő kihívásai közé tartozik a hazai repozitóriumok csatlakozása az Európai Unió DRIVER²⁵ programjához.

A nyílt hozzáférés – Open Access – terén sok fejleményről, lehetőségről számoltunk be. A technikai fejlesztések, szabályozások azonban önmagukban nem elegendőek az OA jelentős térnyeréséhez. A kutatók, szerzők aktivitására is szükség van!

A cikk az OTKA PUB-I 76786 pályázat támogatásával született.

Kulcsszavak: Open Access – Nyílt Hozzáférés, repozitóriumok

IRODALOM

Allinson, Julie – Francois, S. – Lewis, S. (2008): *SWORD: Simple Web-service Offering Repository Deposit*. Ariadne. 54, <http://www.ariadne.ac.uk/issue54/allinson-et-al/>

Bánhegyi Zsolt (2003): *Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Open Access Initiative) – Kitekintés és körkép*. TMT. 50, 6/7, 236–249. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2093&issue_id=66

Eysenbach, Günther (2006): *Citation Advantage of Open Access Articles*. PLoS Biology. 4, 5, e157. [doi:10.1371/journal.pbio.0040157](https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040157)

Henneken, Edwin A. – Kurtz, M. J. – Eichhorn, G. et al. (2006): *Effect of E-printing on Citation Rates in Astronomy and Physics*. [arXiv:cs/0604061v2](https://arxiv.org/abs/cs/0604061v2)

Holl András – Karácsony Gy. – Harangi G. – Cserbák M. (2009): *Teljes szövegű publikációk cseréje repozitóriumok között*. NETWORKSHOP előadás. <http://www.konkoly.hu/staff/holl/sword/sword.pdf>

---

22 OpenDOAR - <http://www.opendoar.org/>

23 ROAR - <http://roar.eprints.org/>

24 <http://www.akkrt.hu/main.php?folderID=2698>

25 DRIVER - <http://www.driver-repository.eu/>